

УДК 323:94(477) «1862–1944»

DOI: 10.30840/2413-7065.2(83).2022.261055

ДІЯЛЬНІСТЬ АДМІРАЛА А. ПОКРОВСЬКОГО
У РОЗБУДОВІ УКРАЇНСЬКОГО ФЛОТУ У КРИМУ
ТА НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У 1917–1918 РР.
(ДО 160-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Сергій ГУБСЬКИЙorcid.org/0000-0003-0203-651X

науковий співробітник відділу історичних студій НДІУ

Анотація. У статті висвітлюються питання створення та розбудови українських військово-морських сил у Криму та на Півдні України (1917–1918) у діяльності адмірала Української Держави Андрія Георгійовича Покровського (1862–1944). Велика увага акцентується на значному особистому внеску А. Покровського в добу Української Центральної Ради (УЦР) та Гетьманату П. Скоропадського в організацію національного українського флоту. Зазначається, що віце-адмірал колишньої Російської імперії А. Покровський став одним із тих вищих представників командного складу флоту, які активно підтримали процес українського державотворення. Він активно заперечував намагання Центральної Ради втілити в життя ідею добровільної служби на флоті і вважав, що долю молодого держави мають вирішувати не політичні гасла, а сила зброї. Це особливо проявилось під час правління гетьмана, коли А. Покровському, перебуваючи на посадах командира Чорноморського флоту та міністра морських справ, вдалося відновити повноцінний український військово-морський флот на Чорному морі.

Констатовано, що після перемоги антигетьманського повстання А. Покровський не сприйняв нову республіканську форму правління та відійшов від українського військового руху. Зазначено, що в теперішніх умовах повномасштабної агресії путінської Росії проти України досвід наших попередників з організації національно-державного і військового життя сприятиме збереженню державотворчих традицій нашого народу та слугуватиме зміцненню власної самосвідомості військовослужбовців українських збройних формувань.

Ключові слова: Українська Центральна Рада; Українська Держава; військово-морський флот; А. Покровський; Крим; Севастополь; Чорне море; українське державотворення.

ACTIVITY OF THE ADMIRAL A. POKROVSKYI
IN THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN FLEET IN CRIMEA
AND IN SOUTHERN UKRAINE IN 1917–1918
(TO THE 160TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH)

Serhii HUBSKYI

research fellow of the Historical Studies Department of RIUS

Annotation. In the article, the power of the formation and development of the Ukrainian military-naval forces near Crimea and in the South of Ukraine (1917–1918) at the duty of Admiral of the Ukrainian State Andriy Georgiyovich Pokrovskiy (1862–1944) is shown. Great attention is paid to the significant contribution of A. Pokrovskiy in the times of the Ukrainian Central Rada (UCR) and the Hetmanate of P. Skoropadskiy to the organization of the national Ukrainian fleet. It is noted that Vice-Admiral of the former Russian Empire A. Pokrovskiy became one of the highest representatives of

© Губський С.

the fleet team, who actively supported the process of Ukrainian state-building. He actively denied the attempts of the Central Rada to implement the idea of voluntary service in the fleet and believed that the fate of the young state should be decided not by political slogans, but by the force of arms. This was especially evident during hetman's rule, when A. Pokrovsky, being the commander of the Black Sea Fleet and the Minister of Marine Affairs, managed to restore a full-fledged Ukrainian naval fleet on the Black Sea.

It was stated that after the victory of the anti-Hetman rebellion, A. Pokrovskyi did not accept the new republican form of government and left the Ukrainian military movement. It is noted that in the current conditions of full-scale aggression of Putin's Russia against Ukraine, the experience of our predecessors in organizing national-state and military life will help preserve the state-building traditions of our people and serve to strengthen the self-awareness of the servicemen of all Ukrainian armed forces.

Keywords: *Ukrainian Central Rada, Ukrainian State, Navy, A. Pokrovskyi, Crimea, Sevastopol, Black Sea, Ukrainian state formation.*

Українська національно-демократична революція 1917–1921 рр. стала найважливішою подією для національного пробудження українського народу на початку ХХ ст. Хоча боротьба за українську незалежність в той час закінчилась поразкою, вона збагатила майбутні покоління патріотів багатим історичним досвідом для подальшої боротьби за власну державу. З тих вікопомних подій минає ціле століття, але наукові дослідження боротьби українського народу за національне самовизначення, в тому числі його визначних і яскравих представників, сприяють зміцненню національної свідомості народу, слугують поширенню українських державницьких традицій.

Особливо це актуально з 2014 р., після анексії путінською Росією українського Криму, розв'язаної російсько-імперськими шовіністами війни на Донбасі та розпочатої 24 лютого 2022 р. широкомасштабної російської агресії проти незалежної України з метою цілковитого її захоплення, поневолення та розчленування.

Тому для реальної протидії цим загарбницьким планам і діям, великодержавним ідеям «руського мира»,

шовіністичній маячні про «єдиний народ» ми маємо використовувати великий досвід у цій царині наших попередників, зокрема в українському військовому середовищі доби Перших визвольних змагань початку ХХ ст.

У цьому зв'язку варто згадати Андрія Георгійовича Покровського (1862–1944) – визначного військово-морського діяча Російської імперії, Української Народної Республіки і Української Держави, будівничого національного флоту України у 1917–1918 рр., адмірала, головного командира портів Чорного та Азовського морів, міністра морських справ Української Держави.

На сьогодні окремих значних спеціальних досліджень, присвячених постаті А. Покровського, немає, проте біографічна інформація та матеріали про його діяльність певною мірою вже опрацьовані, опубліковані та поширені в періодичних, наукових, науково-популярних виданнях та на сторінках інтернет-ресурсів. Насамперед це стосується публікацій у російських білоемігрантських виданнях 30-х років ХХ ст. Оскільки після перемоги антигетьманського повстання під проводом Директорії у грудні 1918 р.

А. Покровський не сприйняв політику нової республіканської влади і відійшов від українського військового руху, біло-емігранти сприймали його як російського військового діяча і висвітлювали життя та діяльність А. Покровського в еміграції на сторінках своїх видань [3; 19; 22].

В українських виданнях того часу окремих значних публікацій, присвячених А. Покровському, не було, але про його діяльність як одного з будівничих і керівників українського флоту згадувалось у працях українського військово-морського діяча періоду Визвольних змагань 1917–1921 рр., капітана 1-го рангу, заступника міністра морських справ Української Держави, міністра морських справ Української Народної Республіки (УНР) С. Шрамченка [30; 31].

Після відновлення незалежності України в 1991 р. в довідкових та енциклопедичних виданнях почали з'являтися публікації, присвячені біографії А. Покровського, в яких об'єктивно і неупереджено подавались основні віхи його життя і діяльності під час служби у царському флоті, у будівництві українських військово-морських сил у 1917–1918 рр., але дуже коротко висвітлювались перипетії життєвого шляху після 1918 р. Сюди можемо віднести роботи О. Колянчука, М. Литвина, К. Науменка, М. Мамчака [9; 12; 17; 20] та статті, подані на сторінках інтернет-ресурсів [1; 25; 26].

Іншу групу досліджень становлять праці сучасних українських науковців П. Гай-Нижника, І. Гриценка, А. Данілова, В. Кравцевича, Л. Левченко, С. Литвина, А. Лубенця, М. Мамчака, Я. Тинченка, в яких на основі широкої документальної бази і маловідомих фактів висвітлюються бойові дії Чорноморського флоту під час Першої світової війни у

1914–1917 рр., процеси становлення та діяльності українських військово-морських сил у Криму та на Півдні України у 1917–1918 рр. [6–8; 10; 11; 13–16; 18; 28]. У цих роботах поряд з іншими складовими питаннями життєдіяльності військово-морських сил зазначається, що флотом у добу УНР періоду Центральної Ради та Української Держави у формі Гетьманату керували досвідчені фахівці своєї справи і серед них віце-адмірал російської служби, адмірал Української Держави Андрій Покровський (був підвищений гетьманським наказом до рангу адмірала) [6, с. 45–46].

Із зарубіжних наукових праць, присвячених цьому періоду та діяльності А. Покровського, варто зазначити роботи Г. Некрасова [21].

Однією з перших помітних наукових праць в українській історіографії, присвячених безпосередньо постаті А. Покровського, є стаття воєнного історика І. Печенюка, що вийшла до ювілею адмірала [23]. Вчений розкрив життєвий шлях і військову кар'єру будівничого національного українського флоту в 1917–1918 рр., показав його професійну відданість справі, патріотизм і хоробрість у боротьбі з ворогами і зазначив, що виражена українська національно-патріотична праця А. Покровського, особливо у 1917–1918 рр., являла собою приклад вірного служіння Україні. Але, віддаючи належне великому внеску адмірала в розбудову українських військово-морських сил, автор оминув несприйняття А. Покровським влади Директорії УНР під керівництвом В. Винниченка і С. Петлюри і нічого не сказав про певний ухил адмірала з кінця 1918 р. в бік білого російського руху. Також слід зазначити, що І. Печенюк переважно використовував

матеріали з інтернет-ресурсів, а в одному з них, до речі україномовному, зазначено, що А. Покровський є російським віце-адміралом [1].

На політичних поглядах А. Покровського після перемоги антигетьманського повстання акцентує свою увагу у змістовній і інформаційно насиченій праці сучасний історик Р. Пиріг, зазначаючи, що «від присвоєного гетьманом звання повного адмірала А. Покровський відмовився, уважаючи себе віце-адміралом та визнаючи лише чини «царского производства» [24, с. 59].

На нашу думку, він зробив це, виходячи, швидше за все, з тактичних міркувань, враховуючи складне матеріальне становище його самого і його родини і намагаючись сильно не дратувати представників російського білогвардійського руху, особливо з вищого військово-морського складу, багатьох із яких він знав особисто і в середовищі яких у 20–30-х роках ХХ ст. часто змушений був перебувати.

У статтях С. Гаврилова та С. Христенка значна увага спрямована на висвітленні діяльності А. Покровського в часи Російської імперії, особливо його блискучих воєнних операцій на Чорному морі в період Першої світової війни в 1914–1917 рр., та життя в еміграції з кінця 1919 р. Розбудові національного флоту у 1917–1918 рр., українській патріотичній позиції А. Покровського в цей період уваги приділено значно менше [5; 29]. С. Гаврилов навіть використовує речення: «Однако «игры в строительство ВМС» (мається на увазі українських. – С. Г.) быстро закончились» [5]. Але, беручи вислів у лапки, не видає його за свій власний, а начебто цитує з якогось джерела, але не вказує з якого.

Російський дослідник В. Беляков, вказуючи місце останнього спочинку адмірала, також відносить А. Покровського до російських військово-морських діячів періоду царювання Миколи II [2]. Враховуючи неоднорідні, часом протилежні, думки щодо життєвого шляху та діяльності А. Покровського серед деяких вітчизняних та зарубіжних дослідників, особливо після краху самодержавства у 1917 р., хочемо детальніше на них зупинитись.

Народився Андрій Георгійович Покровський 14 серпня 1862 р. у Санкт-Петербурзі, у сім'ї, яка вела свій родовід від української козацької старшини. У його родині з покоління в покоління передавалися перекази про славні походи запорозьких козаків на море, в яких брали участь і прославились у боях його дід і прадіди. Тож коли юнаку настав час обирати шлях у житті, він, не вагаючись, вибрав військово-морську професію [1; 17; 23, с. 101; 25; 26]. Проте В. Христенко зазначає, що запорозький родовід А. Покровського до кінця не підтверджений, а С. Гаврилов взагалі ставить під сумнів запорозьке козацьке походження майбутнього першого адмірала гетьманської Української Держави [5; 29].

У 1876 р. А. Покровський вступив у молодший підготовчий клас Морського училища (колишнього Морського кадетського корпусу), яке закінчив у 1882 р. У 1892 р. він закінчив Мінний офіцерський клас, а в 1900 р. – Миколаївську морську академію (курс військово-морських наук) [23, с. 101; 29].

Служба А. Покровського на флоті розпочалася у 1882 р. відразу ж після закінчення Морського училища і присвоєння йому першого офіцерського звання тих часів – мічман. У 1890 р. він

отримав звання лейтенанта і посаду мінного офіцера Балтійського флоту. У 1897 р. А. Покровського призначають мінним офіцером Практичної ескадри, а в 1899 р. – Навчальної ескадри Балтійського моря. Але молодого офіцера штабна робота не приваблювала, він бажав випробувати себе морем, перевірити свою волю та набуті знання.

Командування оцінило його прагнення і в кінці 1899 р. А. Покровського призначили старшим офіцером (старшим помічником командира) крейсера «Африка», а в 1902 р. – старшим офіцером спущеного на воду у 1894 р. броненосця берегової оборони «Адмірал Сенявін». У кінці 1902 р. як одного з кращих офіцерів ескадри його призначили командиром міноносця «Поражающий», а в наступному році А. Покровському присвоїли військове звання капітана 2-го рангу. З другої половини 1904 р. молодий офіцер стає командиром нового ескадреного міноносця «Доброволец», який добудовувався на Балтійському заводі [23, с. 102; 29]. Як командир А. Покровський користувався великим авторитетом у команді свого корабля. Його порядність, чесність, справедливість і демократичність у службі, глибоке розуміння проблем рядових матросів, що вирізняли «Добровольца» у складі ескадри, дали можливість без особливих труднощів пережити бурхливі революційні події 1905 р.

У 1908 р. А. Покровського призначили начальником дивізіону випробувальних ескадрених міноносців Балтійського флоту, а в 1910 р. він одержує звання капітана 1-го рангу. Того ж року його переводять на Чорноморський флот і призначають командиром лінійного крейсера «Ростислав», яким він командував до 7 грудня 1911 р. [23, с. 102; 29].

Назрівала нова велика війна, в якій Чорноморський флот мав брати активну участь у протистоянні Антанти з Троїстим союзом і вести боротьбу з об'єднаним турецько-німецьким флотом.

У цей час Чорноморський флот являв собою військове з'єднання застарілих типів кораблів. Тому з початком війни паритет сил складався б не на його користь. Для досягнення певної рівноваги необхідно було терміново завершити будівництво кількох нових кораблів та провести відповідну підготовчу роботу. Для цього, вважали в Петербурзі, були потрібні нові люди в управлінні флотом. Тому 7 грудня 1911 р. А. Покровського призначили виконуючим обов'язки начальника штабу командувача Морськими силами Чорного моря, а 25 березня 1912 р. указом імператора Миколи II йому присвоюють військове звання контр-адмірала і призначають на посаду начальника штабу флоту і найближчим помічником адмірала М. Ессена [1; 17; 21, с. 102; 29].

Штабу під керівництвом А. Покровського вдалося значно активізувати кораблебудівні роботи і до листопада 1913 р. спустити на воду у Миколаєві лінійний корабель, 2 ескадрених міноносці та 3 підводних човни. 4 серпня він особисто очолив комісію з прийому від заводу «Наваль» у м. Миколаєві першого у світі підводного мінного загороджувача «Краб» [17; 21, с. 102; 29].

А. Покровський, готуючи флот до бойових дій, вимагав у військового відомства передати в управління його штабу берегові батареї та фортеці всього Чорноморського узбережжя, що підпорядковувалися управлінню Військового міністерства (Міністерства сухопутних сил) та організували у Чорному морі

дозори військових кораблів. Але через бюрократичну тяганину у відомствах царських чиновників і генералів йому всього задуманого здійснити не вдалося і в кінці 1913 р. він подав у відставку з посади начальника штабу флоту. Після цього А. Покровський очолив чорноморську мінну дивізію. Саме на цей час припав початок Першої світової війни.

Війна для Чорноморського флоту, що не мав належної морської розвідки й дозору, як і передбачав А. Покровський, розпочалася «несподівано», хоча й готувалися до неї з 1910 р. З перших днів війни кораблі його дивізії брали активну участь і вели протиборство з противником на морі. Німецький мінний крейсер «Гебен» під охороною турецьких міноносців у жовтні 1914 р. провів успішні атаки на Одесу, Феодосію, Новоросійськ і Севастополь. Есмінці під командуванням контр-адмірала А. Покровського відіграли першочергову роль у блокаді Босфору та Анатолійського узбережжя, а також провели декілька бойових сутичок з німецькими лінійними крейсерами «Бреслау» і «Гебеном». 18 листопада у складі російської ескадри кораблі його дивізії вступили в бій з німецькими кораблями, у результаті якого «Гебен» одержав у свій корпус 14 снарядів і надовго був виведений з ладу [17; 23, с. 103].

У 1915 р. А. Покровський проводить атаки на турецькі укріплення в Босфорі, бере участь у численних бойових походах в район Інада–Босфор–Ереґлі, Босфор–Варна, на охорону Одеси, Дніпровського лиману, на підтримку Кавказького фронту. Про бойову звитягу А. Покровського під час Першої світової війни свідчать його бойові нагороди. За успішне проведення морських операцій та переможні морські битви він

нагороджений орденами святої Анни 2-го ступеня, святого Володимира 3-го ступеня, двічі французьким орденом Почесного легіону, румунським Великим офіцерським хрестом, двома Георгіївськими хрестами та іншими відзнаками – понад десять бойових нагород [1; 23, с. 103; 25].

Контр-адмірал А. Покровський спланував і провів у квітні 1916 р. блискучу десантну операцію з захоплення турецьких фортець і військово-морських баз у Різе і Трапезунді.

17 березня 1916 р. А. Покровського вдруге призначили на посаду начальника штабу командувача Морських сил Чорного моря. Виконуючи директиву Ставки Верховного Головнокомандування, штаб флоту приступив до розробки операції з блокування дій турецько-німецького флоту в районі Батумі–Трапезунд та організації взаємодії з військами Кавказького фронту. Для Туреччини морські комунікації вздовж Анатолійського узбережжя мали надзвичайно важливе значення. Саме звідси, через Різе і Трапезунд, вона вела забезпечення своїх військ на Кавказькому фронті. Захоплення турецьких баз значно полегшило б становище російської армії на Кавказі. Враховуючи ці обставини, контр-адмірал А. Покровський у квітні 1916 р. представив Ставці свій план захоплення Трапезунда та Різе силами морського десанту. Ставка децю змінила цей план, прийнявши рішення захопити Трапезунд силами спеціально сформованої Приморської групи військ, морського десантного загону у складі броненосця «Ростислав», міноносців, 7 десантно-тральних суден, 2 канонірських човнів і Транспортної флотилії Чорноморського флоту. 19 квітня штурмом з берега і

з моря Трапезунд взяли. У ході цієї операції проведено три висадки десанту, після чого, під прикриттям головних сил флоту, Транспортна флотилія висадила головний десант (дві пластунські бригади і дивізіон гірської артилерії) у Різе. Після захоплення Трапезунд став оперативною базою Батумського загону Чорноморського флоту та портом забезпечення російської армії, яка вела наступ вглиб Туреччини [1; 17; 23, с. 103].

Трапезундська операція є однією з найблискучіших десантних операцій за всю історію Чорноморського флоту, яскравим прикладом бойової взаємодії армії і флоту. За її планування і організацію Верховний Головнокомандувач імператор Микола II 4 квітня 1916 р. підвищив А. Покровського у військовому званні до віце-адмірала [1; 17; 23, с. 104; 25; 26].

28 червня 1916 р. імператор змінив командувача Чорноморського флоту. Ним став ще достатньо молодий віце-адмірал О. Колчак. Того ж дня А. Покровський подав у відставку з посади начальника штабу і відразу був призначений начальником 2-ї бригади лінійних кораблів.

Відставку спричинила незгода А. Покровського з О. Колчаком, який ще без достатнього бойового досвіду, за підтримки начальника Морського штабу Ставки адмірала А. Русіна з першого дня прибуття до Севастополя почав міняти командні кадри та недооцінював уже набутий бойовий досвід флоту [1; 17; 23, с. 104].

3 7 липня 1916 р. до 6 березня 1917 р. А. Покровський перебував на посаді командира Миколаївського порту і градоначальника м. Миколаєва, де й дізнався про Лютневу революцію в Росії і повалення самодержавства.

Ще 4 березня 1917 р. в Миколаєві була роззброєна поліція, звільнені політичні в'язні, почались вибори в Раду робітничих і Раду військових депутатів. Швидше за все, ці події не могли не прискорити рішення віце-адмірала піти у відставку. У своєму останньому наказі на посту миколаївського градоначальника від 6 березня 1917 р. за № 4191 А. Покровський повідомив: «Вследствие распоряжения правительства... обязанности Николаевского градоначальника... передаю николаевскому городскому голове надворному советнику Н. П. Леонтовичу о чем объявляю Николаевскому Градоначальству во всеобщее сведение» [29].

У цей час на Чорноморському флоті активізується український національно-визвольний рух. Проте нерішуча військова політика Центральної Ради, що спиралася на соціалістичні гасла ліквідації регулярного війська, завдала важкого удару флоту. Та слід зазначити, що бригада лінійних кораблів А. Покровського, як засвідчував мічман Г. Філевський у своєму рапорті адміралу О. Колчаку в Омську, єдина впродовж усіх трагічних подій на Чорноморському флоті зуміла зберегти свою бойову готовність [17; 23, с. 104; 25].

У 1917 р. відсоток українців на Чорноморському флоті складав 65%, росіян – 25% від загальної чисельності. Сприятливою умовою творення флоту на Чорному морі залишалася активна діяльність українських національно-освітніх гуртків м. Севастополя, які, починаючи з 1905 р., об'єдналися в український громадський гурток «Кобзар». Саме завдяки його діяльності, із початком революції та з виходом гуртка з підпілля, було створено Раду Української

Чорноморської громади. У березні 1917 р. було проведено перші, а у квітні – другі збори моряків-українців, де було обрано керівництво та визначені завдання щодо діяльності обраних секцій: воєнної, освітньої, організаційно-пропагандистської та господарської.

Слід зазначити, що командувач Чорноморського флоту віце-адмірал О. Колчак з прихильністю поставився до діяльності цієї громадської організації, вбачаючи у ній альтернативний орган управління, зусиллями якого зберігалася стабільність та закладалися передумови збереження боездатності флоту, недопущення анархії та революційної руїни [23, с. 104; 26].

Віце-адмірал А. Покровський вітав перехід частини флоту під владу Центральної Ради. В умовах зростаючого безвладдя він послідовно підтримував Чорноморський український військовий комітет. Він став одним із тих адміралів, які активно підтримали процес українського державотворення. На кораблях його бригади діяли українські ради, а на щоглах лінійних кораблів вже восени 1917 р. було піднято українські синьожовті прапори [17; 23, с. 104; 26].

Після більшовицького перевороту у жовтні 1917 р. у Миколаєві й на всьому флоті посилювався вплив більшовиків, почастишали випадки терору проти офіцерів. А. Покровський змушений був переїхати до Одеси, яка на той час контролювалася військовими формуваннями Центральної Ради. У грудні 1917 р. віце-адмірал А. Покровський офіційно перейшов на службу до українського уряду, залишив Одесу і переїхав до Києва.

За часів Центральної Ради в Україні справами флоту займалася Генеральна українська морська рада, а з грудня

1917 р. – Генеральне секретарство морських справ, яке очолював Д. Антонович. Проте Центральна Рада в умовах війни приймала недалекоглядні рішення про обмежені потреби України у військовому флоті.

29 грудня 1917 р. Центральна Рада затвердила «Тимчасовий законопроект про флот Української Народної Республіки», згідно з яким Чорноморський флот ставав лише флотом берегової охорони й утримувати його мали всі держави Чорноморського узбережжя. Згодом Центральна Рада прийняла рішення про скасування обов'язкової військової служби, натомість проголосивши добровільний найм на флот.

Але офіцери та матроси з українців ставилися до флоту набагато відповідальніше, ніж керівництво держави. Українська Чорноморська громада заявила про намір «мати флоту в півтора рази сильнішу від усіх воєнних флотів у чорноморському просторі». На початок планувалося мати «три бригади лінійних кораблів, бригаду крейсерів, гідрокрейсерів, три дивізії міноносців, підводних човнів та деяку кількість кораблів окремого призначення. До складу флоту теж мала входити гідроавіація» [11, с. 143].

Працюючи з січня 1918 р. в Генеральному секретарстві морських справ, або, як його ще називали, Морському секретарстві, А. Покровський розробляв плани організації дієздатного національного українського флоту й активно заперечував намагання деяких керівників Центральної Ради втілити в життя ідею добровільної служби на флоті. Він справедливо вважав, що долю молодій державі мають вирішувати не політичні гасла, а сила зброї. У цьому питанні А. Покровський мав розуміння

і підтримку військового міністра УНР підполковника О. Жуковського та його заступника генерала О. Грекова, які разом з віце-адміралом намагалися навести лад в організації флоту.

27 січня (9 лютого) 1918 р. в Бресті-Литовському Центральна Рада підписала мирний договір з країнами Четверного союзу (Німецькою, Австро-Угорською, Османською (Оттоманською) імперіями та Болгарським царством), відповідно до якого німецькі та австро-угорські війська мали допомогти Центральній Раді вигнати більшовиків з території УНР та відновити владу українського уряду.

Виходячи з ситуації, що склалася у Севастополі та Криму, А. Покровський запропонував підпорядкувати військовому відомству УНР західну частину Чорноморського флоту, на яку вплив більшовиків був найменшим. Наказом по морському відомству 27 березня 1918 р. після звільнення Одеси й Півдня України від більшовиків віце-адмірала А. Покровського призначають начальником охорони Південно-Західної частини Чорного моря з тимчасовим штабом у м. Одесі. Його зусиллями були реорганізовані Дунайська і Транспортна флотилії. Однак цей флот тимчасово не використовувався, а сам А. Покровський в цей час перебував у Києві та координував діяльність морського відомства. 3 24 квітня 1918 р. його призначили головним командиром усіх портів Чорного і Азовського морів [1; 17; 23, с. 105; 25; 26].

Станом на 29 квітня 1918 р. Чорноморський флот нараховував 3 бригади лінійних кораблів, бригаду крейсерів, бригаду гідрокрейсерів, дивізію міноносців підводних човнів та різних кораблів окремого призначення. Крім того, до складу флоту входили авіація

(20 гідропланів), дивізія міноносців (13 великих ескадрених, 3 ескадрених), 22 підводних човни, 5 канонірських човнів, 6 мінних загороджувачів, кілька сторожових катерів і ціла флотилія тралерів і транспортів [23, с. 105].

Відповідно до Брестського мирного договору Крим не вважався територією УНР і підлягав окупації німецькими військами. Але інформація, що попереду німців у Сімферополь і Бахчисарай увійшли українські війська під командуванням полковника П. Болбочана, змінила ситуацію на флоті. З метою запобігання захоплення кораблів як військової здобичі за наказом командувача Чорноморського флоту контр-адмірала М. Сабліна 29 квітня 1918 р. на них підняли українські синьо-жовті прапори.

Але провокаційна інформація більшовиків, що до Севастополя наближаються лише одні німці, дала можливість їм протягом дня змінити думку багатьох екіпажів кораблів. У ніч з 29 на 30 квітня, виконуючи вимогу Ради народних комісарів Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки (РСФРР), частина флоту за наказом М. Сабліна, але вже під червоними прапорами, вийшла з Севастополя до Новоросійська. 17 червня 1918 р., підкоряючись рішення більшості моряків, командир ескадри кораблів капітан 1-го рангу О. Тихменев віддав наказ залишити Новоросійськ і повернутися до Севастополя. Але екіпажі частини кораблів, виконуючи наказ В. Леніна, вивели буксирами їх у море та безславно затопили.

1 травня німці як союзники увійшли до Севастополя. Віце-адмірал А. Покровський як головний командир українських портів брав участь у переговорах з командувачем німецьких військ

у Криму генералом Р. фон Кошем. Відповідно до вимог Брестського мирного договору було обумовлено, що до закінчення війни кораблі флоту будуть під українськими прапорами.

Але вихід частини кораблів Чорноморського флоту до Новоросійська під червоними прапорами і їхнє там перебування під андріївськими стягами німці розцінили як грубе порушення умов договору і 4 травня в портах Півдня України та Криму виставили свої караули і почали спускати українські прапори на всіх кораблях, які тут стояли, оголосивши їх тимчасово полоненими [17; 23, с. 106; 25; 26].

29 квітня 1918 р. відбувся державний переворот. За допомогою німців від влади було усунуто і розпущено Центральну Раду, скасовано УНР і проголошено Українську Державу на чолі з гетьманом П. Скоропадським. Павло Петрович Скоропадський (1873–1945), незважаючи на прихід до влади за допомогою Німеччини, наполягав на поверненні нею флоту Україні й не бачив майбутнього Української Держави без Криму. У своїх спогадах він писав: «В первые же дни у нас было решено, что необходимо, чтобы весь флот был украинским... Наша главная деятельность заключалась в том, чтобы добиться передачи флота нам, что и было достигнуто, к сожалению, лишь осенью и то на очень короткий срок... Немцы же вели в отношении флота политику захвата и, скажу, захвата самого решительного. С кораблей все вывозилось, некоторые суда уводились в Босфор, в портах все ценное ими утилизировалось. Наконец, дело дошло до того, что в Николаеве были захвачены все наши кораблестроительные верфи с[о] строящимися там судами, между прочим, там

было несколько судов небольшого типа, называемого «эльпидифор», немцы особенно хотели им[и] завладеть. Я решительно протестовал, и верфи эти нам вернули. Вообще, все время приходилось шаг за шагом отвоевывать морское добро. На флоте у нас положение было ужасное, так как не было матросов, за малым исключением, все прежние сделались большевиками. Решено было произвести и для флота осенью набор новобранцев. Хотя у нас флота фактически не было, но расходы именно в предвидении, что этот флот вернется, были очень велики.... Неопределенное положение с флотом еще усугублялось неизвестностью о том, что будет с Крымом и Севастополем, т. е. отойдут ли они к Украине или, по крайней мере, в среду ее влияния. Без разрешения этого вопроса нельзя было разрешить окончательный вопрос о роде нужного нам флота... Украина же не может жить, не владея Крымом, это будет какое-то туловище без ног. Крым должен принадлежать Украине, на каких условиях, это безразлично, будет ли это полное слияние или широкая автономия, последнее должно зависеть от желания самых крымцев, но нам надо быть вполне обеспеченными от враждебных действий со стороны Крыма. В смысле же экономическом Крым фактически не может существовать без нас. Я решительно настаивал перед немцами о передаче Крыма на каких угодно условиях, конечно, принимая во внимание все экономические, национальные и религиозные интересы народонаселения...» [27, с. 281–284].

На відміну від попереднього уряду УНР, гетьман довірив справу будівництва флоту фахівцям. Для цього він своїм наказом від 10 травня 1918 р. створив

спеціальну комісію з реформування Морського відомства на чолі з віце-адміралом А. Покровським. До складу комісії увійшли досвідчені військово-морські воєначальники: віце-адмірал О. Хоменко, контр-адмірала Д. Ненюков, О. Кликов, П. Патон-де-Верайон і капітан 1-го рангу М. Максимов (Максимів) [17; 23, с. 106; 26].

23 травня вийшов наказ по Морському відомству Української Держави: «По дорученню ясновельможного Пана Гетьмана всієї України об'являю, що вся оборона Чорноморського побережжя задержується і підчиняється у всіх відношеннях Головному Командіру і Командуючому фльотою Української Держави Віце-адміралу Покровському. В наслідок цього Головному Командіру Портів і Командуючому фльотою знова підлягають всі частини оборони як нібудь вийшовши із під його власти. Вся оборона побережжя Чорного моря розпадається на райони: Північно-Західний район – від західного кордону Української Держави по всьому побережжі, включаючи всі берегові укріплення, твердині, радіо-станції, прожектори, авточастини і т. и., розміщені на побережжю, через міста Одесу, Очаків, Миколаїв, Херсон, Кинбурнську косу до міста Перекопа; заведення слідуєчих районів, їх організації і границі будуть об'явлені додатково. До подальшого розвитку оборони поки що задержується в бущім у воєнний час об'ємі вся гарматна часть оборони і військово-сухопутний відділ при Головному Командірові Портів і Командуючим фльотою Української Держави. На загальній основі формування для сухопутної армії будуть формовані три полки морської піхоти для несення служби по обороні і

вартуванню майна приналежному Морському Відомству...» [11, с. 153–154].

1 червня 1918 р. комісія А. Покровського представила план будівництва і формування національного флоту Української Держави. Затверджений гетьманом, він став основою будівництва Українського Державного Флоту.

Після офіційного визнання (де-юре) 2 червня 1918 р. Німеччиною Української Держави гетьманський уряд активізував дипломатичні переговори з німецькою стороною з питань флоту. Спочатку Україні вдалося повернути тільки два старих броненосці – «Георгій Побідоносець» і «Синоп», решта кораблів продовжували залишатися в руках німців [1; 23, с. 107]. 6 липня 1918 р. за наказом П. Скоропадського з кораблів флотилії А. Покровський в Одесі сформував бригаду тральщиків, яка фактично стала першим корабельним з'єднанням українських військово-морських сил, і організував там діючий штаб флоту [11, с. 155].

За пропозицією А. Покровського гетьман ще 21 травня 1918 р. призначив своїм представником у Севастополі та Криму контр-адмірала М. Остроградського, а сам командувач відбуває до Одеси, де займається організацією охорони та забезпеченням оборони північно-західного району Чорноморського узбережжя. Відповідно до наказу командувача флоту № 70 від 23 травня 1918 р., згідно з рішенням гетьмана П. Скоропадського, розпочалось формування бригади морської піхоти у складі трьох полків: 1-й – в Одесі, 2-й – в Миколаєві, 3-й – у Херсоні, визначивши їм зону відповідальності – від західного кордону Української Держави до Перекопа. В цей же час у Генеральному морському штабі

створюється відділ морської піхоти. 31 серпня в наказі Морського відомства за № 332/21 визначено місце дислокації всіх частин оборони Чорного моря, в т. ч. місць перебування штабів полків морської піхоти. 1-й окремий кінний ескадрон морської кавалерії дислоковано в Одесі, 2-й – в Очакові, 3-й – у Перекопі. Начальником суходільної оборони північно-західного району Чорного моря призначено контр-адмірала С. Фабрицького [17; 23, с. 106; 26].

Упродовж червня–вересня 1918 р. Головний командир портів Чорного моря віце-адмірал А. Покровський надсилав німецькому і австро-угорському командуванню протести проти захоплення ними суден транспортної флотилії, ангарів 1-ї Української гідроавіаційної дивізії, що знаходилася в Одесі, гідропланів тощо, з цього приводу велося листування між урядовцями [11, с. 159].

За повернення флоту німці в серпні 1918 р. запросили від гетьмана П. Скоропадського 200 млн. крб., але українське керівництво відмовилося сплачувати гроші [11, с. 159].

Для розбудови власної держави гетьману самому були потрібні великі кошти й було вирішено, що частину з них можна заробити у німців і австрійців на морських перевезеннях. З цього приводу П. Скоропадський направив телеграму А. Покровському в Одесу й отримав від нього відповідь, що без тралення фарватерів основних комунікацій плавання торгових суден по Чорному морю є вкрай небезпечним. Для очистки морських шляхів від мін гетьман наказав сформуванню бригаду тральщиків і розпочати розмінування фарватерів. А. Покровський своїм наказом № 350 сформував бригаду морських тральщиків в

Одесі і призначив її командиром контр-адмірала О. Гадда. Бригада складалася з трьох дивізіонів: командиром першого призначили лейтенанта Опанасенка, другого – лейтенанта Кривицького, третього – старшого лейтенанта Благовещенського [17; 23, с. 107; 26].

Після узгодження контр-адміралом М. Максимовим з начальником штабу німецьких військ в Україні генерал-лейтенантом В. Гренером «Інструкції українським комендантам портів і визначення їхніх взаємин з українською сухопутною і австро-угорською і німецькою владою в портах» розпочалася практична робота з бойового тралення одеських фарватерів. Контр-адмірал О. Гадд наказав А. Покровського виконав успішно – до кінця липня одеський порт і фарватер були повністю очищені від мін, після чого вперше за роки війни тут відновився рух портових суден.

Наприкінці липня до гетьмана П. Скоропадського звернувся командувач німецьким контингентом в Україні генерал-фельдмаршал Г. фон Ейхгорн з проханням організувати морські перевезення для потреб німецьких військ. Гетьман погодився, і в кінці липня українські торгові судна вже вийшли в море. Німці за одну гривню платили п'ять, а австрійці – сім золотих марок. Таким чином, за допомогою торгового флоту гетьман за кілька місяців ґрунтовно поповнив валютною державну скарбницю. Військові кораблі надійно забезпечували морські перевезення. До кінця 1918 р. жодне торгове судно не підірвалося на мінах [17; 23, с. 107; 25; 26].

Зважаючи на той факт, що на українських військових кораблях були підняті німецькі прапори, а військово-морського прапора України остаточно так і не було

визначено, при Міністерстві морських справ створено Геральдичну комісію для затвердження проекту прапора. А. Покровський брав активну участь в її діяльності. Одні дослідники стверджують, що він був прихильником затвердження проекту прапора, за основу якого було взято корогву Чорноморської козачої флотилії: на білому полотнищі синій хрест [17; 23, с. 107; 26], інші наголошують на його прихильності до Андріївського стяга, оскільки Радянська Росія відмовилась від нього, але ця пропозиція А. Покровського не знайшла підтримки в більшості членів комісії [1; 25; 29].

Врешті, 18 липня 1918 р. гетьман П. Скоропадський затвердив закон про військово-морський прапор Української Держави: на білому полотнищі синій хрест з державним прапором і тризубом у кряжі. Цей прапор (без тризуба) у 1992 р. затверджений військово-морським прапором сучасної незалежної України [6, с. 44; 17; 21, с. 107; 26].

За особливі заслуги у відродженні українських військово-морських сил наказом гетьмана А. Покровському присвоєно військове звання адмірала. Він став першим повним адміралом українського військово-морського флоту періоду національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.

Але дати виходу у світ відповідного наказу П. Скоропадського дослідники не наводять. Одні зазначають, що це сталося десь у другій половині травня 1918 р. [17; 23, с. 107; 26], інші стверджують, що відповідний документ гетьман видав у другій половині жовтня 1918 р. [5; 29]. Великим недоліком статей С. Гаврилова і В. Христенка є історично недостовірною інформація, що період Гетьманату 1918 р. ними названо

періодом Української Народної Республіки (УНР), а гетьман П. Скоропадський начебто керував не Українською Державою, а УНР і, відповідно, А. Покровському теж було присвоєно військове звання повного адмірала УНР. Таких ляпів в сучасній українській історичній науці не має бути. Одним із пріоритетних завдань для розбудови військово-морських сил флоту адмірал А. Покровський вважав створення Гардемаринської школи для підготовки офіцерів Чорноморського флоту Української Держави. Для розміщення закладу у Миколаєві було виділено приміщення колишньої фельдшерської школи, на ремонт якої виділялося 40 тис. крб. Набір оголошувався відразу на три курси, пріоритет надавався колишнім гардемаринам-українцям Петроградського морського училища і окремих гардемаринських класів інших навчальних закладів, котрі не встигли закінчити навчання через ліквідацію останніх. Чисельність гардемаринів мала дорівнювати 200 особам: 72 – на молодшому курсі, 66 – на середньому і 62 – на старшому. На обладнання класів і забезпечення підручниками планувалося виділити 118 тис. крб. На утримання школи у 1918 р. мали виділити 46380 крб., у 1919 р. – 1681480 крб. До викладання в школі і виховання майбутніх офіцерів збиралися залучити кращих спеціалістів військово-морської справи. Керівником цього навчального закладу було призначено уродженця Миколаєва контр-адмірала С. Фролова [11, с. 162–163; 18, с. 189–191; 29].

У вересні 1918 р. на запрошення імператора у Німеччині з офіційним візитом перебував гетьман П. Скоропадський. Переговори гетьмана з кайзером Вільгельмом II, рейхсканцлером

Г. фон Гертлінгом та німецькими військовими очільниками виявилися успішними. Окрім політико-економічних, вирішувались і питання військового характеру. Наприкінці літа 1918 р. німці почали схилитися до того, аби повернути Україні Чорноморський флот та берегові укріплення. Г. фон Ейхгорн ще в липні висунув гетьману умову здійснити демонстраційний похід Чорноморського флоту під українськими військово-морськими прапорами і командуванням адмірала А. Покровського у Середземне море для збройної демонстрації проти Антанти. За це обіцяв повернути Україні всі бойові кораблі. Але така умова була рішуче відхилена Києвом. Зважаючи на тверду позицію уряду Української Держави, німецькі можновладці погодилися почати передавати судна та інфраструктуру Чорноморського флоту без такої умови. В середині серпня 1918 р. за дорученням Ради міністрів до Берліна виїхав капітан 1-го рангу Ю. Свірський, яким спільно з німецькими представниками й було вироблено план передачі Україні військових і торговельних кораблів, що перебували в руках німців [6, с. 44]. Протягом літа і початку осені німці поступово повертали Українській Державі окремі кораблі. 17 вересня Україні було повернуто підводну бригаду у повному складі [1; 23, с. 107].

8 листопада 1918 р. в Одесі була скликана спеціальна нарада, на якій військово-морський аташе Німеччини в Україні віце-адмірал А. Гопман повідомив контр-адміралу В. Ключковському та іншим українським представникам про передачу всього флоту Українській Державі без будь-яких застережень. Крім цього, А. Гопман зазначив, що червона Росія добровільно затопила свою

частину Чорноморського флоту у Новоросійську й Україні передається українська частина Чорноморського флоту [11, с. 159; 18, с. 197].

11 листопада 1918 р. у день підписання в Комп'єнському лісі (Франція) договору з країнами Антанти про капітуляцію Німецької імперії у Першій світовій війні німецьке командування повністю повернуло Українській Державі кораблі Чорноморського флоту, що базувалися у Севастополі, Миколаєві, Одесі та Керчі. Фактично в листопаді 1918 р. Україна, нарешті, створила власні військово-морські сили – український Чорноморський військово-морський флот став реальністю.

14 листопада 1918 р. гетьман П. Скоропадський призначив адмірала А. Покровського морським міністром Української Держави, його заступниками стали контр-адмірал М. Максимов в Одесі та контр-адмірал О. Гадд у Києві. Контр-адмірала В. Ключковського призначено головнокомандувачем Чорноморського флоту [11, с. 159; 23, с. 108]. За пропозицією А. Покровського Радою міністрів 13 грудня 1918 р. видано постанову про фінансове забезпечення Державного флоту України, на потреби якого мали асигнувати 23,5 млн. крб. [11, с. 159; 18, с. 202; 23, с. 108]. У переважній більшості публікацій сучасних українських істориків датою призначення А. Покровського морським міністром називається 14 листопада [1; 6, с. 45; 18, с. 256; 23, с. 108], у роботі Л. Левченко йдеться про 12 листопада, за ним у дужках – 14 листопада, у дослідженні М. Мамчака 2005 р. та на сторінках деяких інтернет-ресурсів подано 11 листопада [26], у статтях С. Гаврилова та В. Христенка взагалі названо 12 жовтня.

У миколаївській газеті «Южное слово» 22 листопада 1918 р. був опублікований лист А. Покровського, в якому він дякує миколаївцям за привітання з нагоди призначення його морським міністром. Він, зокрема, писав: «Прошу через посредство вашей газеты передать учреждениям и лицам, выразившим столь лестные для меня чувства по поводу моего назначения морским министром, что я глубоко тронут, благодарен и буду стремиться оправдать надежды, возложенные на меня. Адмирал Покровский» [11, с. 160; 29].

Незадовго до від'їзду адмірала в Київ на нове місце призначення ця ж газета опублікувала з ним інтерв'ю під назвою «Возрождение Николаева. Колыбель украинского флота». У ньому йшлося про прагнення українського уряду до організації сильного військового флоту України на Чорному морі та ставилося питання про розміщення центру управління флотом. Після переміщення центру управління флотом до Севастополя питання про повернення управління назад до Миколаєва весь час дискутувалося на різних рівнях. Український уряд збирався залишити управління флотом у Севастополі, а Миколаєву відводилася «роль, хотя и немаловажная, колыбели возрождающегося флота и, может быть, места его ставки. Такое вполне определенное решение вопроса о значении Севастополя и Николаева для будущего украинского флота на Черном море включает в себе ответ на другой не менее важный вопрос о том, будет ли Севастополь составной частью Украины». Газета наводила слова А. Покровського про те, що, незважаючи на призупинення переговорів про злиття Криму з Україною, «в правительственных сферах твердо

убеждены, что такое слияние состоится в ближайшее же время». Також, на думку адмірала, для українського флоту потрібно було негайно добувати крейсер, міноносці та підводні човни, які знаходились на миколаївських стапелях у різній ступені готовності від 60% до 90% [11, с. 160–161].

Миколаївський журналіст Д. Кокізов теж у «Южном слове» опублікував статтю під назвою «Надежды Николаева», в якій відверто визнав: «С назначением адмирала А. Покровского на пост морского министра Украины наш город получает возможность твердо надеяться на осуществление многих из своих надежд, связанных с морским ведомством и находящихся в полной зависимости от отношения к ним самого морского министра. Первое место среди этих надежд, конечно, занимает открытие наших крупных судостроительных заводов для начала на них работ разных категорий». Стаття журналіста закінчувалася цитуванням телеграми, направленої редакцією А. Покровському: «Твердо надеемся, что под вашим руководством возродится славный Черноморский флот и николаевские заводы быстро начнут работы и спасут от голода многие тысячи безработных» [11, с. 161]. Таким чином, у Миколаєві з призначенням А. Покровського на посаду морського міністра очікували відновлення суднобудування та плекали надії на повернення центру управління Чорноморським флотом. На жаль, реалізувати намічені плани А. Покровському не вдалося. Після поразки Німеччини та її союзників у Першій світовій війні в Україні розпочалося антигетьманське повстання Директорії, очолюване В. Винниченком (1880–1951) та С. Петлюрою (1879–1926), за відродження УНР.

Тим часом 16 листопада 1918 р. у Чорне море ввійшов об'єднаний флот країн Антанти, у складі якого було 8 лінкорів, 15 легких крейсерів, 40 есмінців та багато інших військових кораблів [1]. Керівництво країн-переможниць розглядало Українську Державу як німецького сателіта, вирішило окупувати її територію та пожитися за рахунок її ресурсів. Звертаючи увагу на небезпеку бойового зіткнення з ескадрами Антанти, на кораблях українського військово-морського флоту було вирішено підняти «нейтральний» Андріївський прапор. Це був вимушений крок, необхідний для порятунку Українського Державного Флоту, він зовсім не означав відмови Української Держави від своїх кораблів [1].

Хоча антигетьманське повстання поширювалось, французи з представниками Директорії УНР справи мати не хотіли і розпочали переговори з російськими білогвардійцями. Наприкінці листопада – у грудні 1918 р. війська Антанти окупували Південь України і захопили кораблі Чорноморського флоту.

14 грудня 1918 р. армія Директорії ввійшла в Київ, і гетьман П. Скоропадський зрікся влади. Її та державний скарб він передав урядові, а сам під виглядом пораненого німецького офіцера виїхав за кордон. У ніч проти 15 грудня владу в Києві перебрав Революційний комітет на чолі з директором департаменту загальних справ Міністерства віросповідань Української Держави соціал-демократом В. Чехівським, який одночасно очолив і спеціально створену Раду комісарів, що мала взяти під контроль діяльність державного апарату. Уряд гетьмана Директорією УНР було оголошено поза законом і 19 грудня 1918 р. адмірала

А. Покровського відсторонено від посади морського міністра.

Слідуючи в руслі пізньої політики гетьмана, А. Покровський сподівався, що білий рух Росії допоможе Україні в її боротьбі за свою свободу. Розраховуючи на можливість спільної з генералом А. Денікіним боротьби з більшовиками, він 26 листопада 1918 р. розпочав консультації з новопризначеним командувачем білогвардійського Чорноморського флоту адміралом В. Канінім [17; 23, с. 108; 26].

У працях сучасних українських істориків немає єдиної дати щодо відставки А. Покровського з посади морського міністра. В одних роботах фігурує дата 26 листопада [17; 21, с. 108; 26], в інших – 19 грудня [18, с. 256; 29]. На нашу думку, правильною є друга дата, оскільки після перемоги антигетьманського повстання 26 грудня 1918 р. було сформовано уряд УНР – Раду народних міністрів на чолі з В. Чехівським, а міністром морських справ призначено контр-адмірала М. Білинського. Така прикра технічна помилка спричинилась до непотрібних різночитань.

Після падіння Гетьманату та залишення міністерської посади А. Покровський, не визнавши нового республіканського уряду, перейшов на бік білого руху.

На початку квітня 1919 р. його заарештовують в Одесі і відправляють у Миколаїв у місцеву тюрму, з якої відпустили на поруки. У своїх спогадах А. Покровський не уточнює, представниками якої влади він був заарештований, у деяких сучасних публікаціях, присвячених життю й діяльності адмірала, зазначається, що це здійснили більшовики [1; 25]. Ось як він сам це описує: «Пребывания

на поруках (у Миколаєві. – С. Г.) видозмінюється на підписку о невъезде. За меня никто не ответит – я скрываюсь из Николаева. Живу в полях среди хлеба, вблизи села Цареводаревка (между Николаевом и Херсоном).

Хлеб снимают, среди голого поля нельзя оставаться, ухожу на день в колодезь, а ночью дышу более сухим воздухом. Время тянется, уже две недели – полная неизвестность; связь весьма ограниченная и опасная по простоте людей. Наконец, радостный день. Отряд Слащева наступал от Херсона на Николаев; цепи как красных, так и белых прошли через мою зону и я оказался на белой стороне. Обстановка была такова, что Добровольческой Армии не удержаться, для меня стало ясно, что надо уехать за границу...» [29].

16 жовтня 1919 р. А. Покровському вдалося відправити у м. Варну (Болгарія) свою сім'ю, а сам він залишався в Росії для отримання виїзних документів, які, врешті-решт, отримав у Ростові і Таганрозі. 24 грудня цього ж року він із Одеси теж виїхав у Варну [29].

Оскільки є спогади самого адмірала А. Покровського про час і обставини його виїзду за кордон, не зрозуміло, чому в публікаціях деяких сучасних українських науковців та на сторінках окремих інтернет-ресурсів зазначається, що «у зв'язку з наступом Червоної армії на Крим адмірал А. Покровський 13–14 листопада 1920 р. разом з військами Врангеля емігрував із Севастополя у Стамбул... Перебуваючи у Стамбулі, в районі Чатолджі, А. Покровський остаточно переконався у правоті молодого й енергійного Михайла Білінського, який його, бойового адмірала, ще у Києві переконував у тому, що незалежна Україна

в однаковій мірі неприйнятна як червоній, так і білій Росії» [17; 23, с. 108; 26]. А. Покровський пізніше не згадував про подібні факти, тому їх достовірність залишається відкритою.

В еміграції колишній адмірал жив як приватна особа, спочатку в Софії (Болгарія), де був членом Товариства єдності росіян у Болгарії, а з 1922 р. з сім'єю переїхав у Відень (Австрія) заради освіти дочки. У 1924 р. сім'я Покровських переїжджає у м. Льеж (Бельгія), де голова родини до 1930 р. працював простим робітником-машиністом на заводі в одного інженера – вихідця із Росії. З початком економічної кризи 30-х років ХХ ст. завод було закрито і Андрій Георгійович, вже доволі літня людина, залишився без роботи і засобів для існування. У пошуках кращої долі, заклавши фамільні коштовності дружини, Покровські у 1938 р. переїхали в Єгипет, де життя було дешевше, а в адмірала з'явилася робота – він очолив вахту причальних матросів у Каїрському клубі [5].

Тут, у Єгипті, Покровські і зустріли початок Другої світової війни. Помер Андрій Георгійович у 1944 р. в Каїрі й був похований на цвинтарі грецького православного монастиря св. Георгія в Старому Каїрі в загальному склепі під російською часовнею [29]. Незадовго до своєї смерті в листі до дочки він метафорично назвав свою морську кар'єру «знаком «тире» между двумя датами на могильной плите» [5].

28 серпня 2020 р., коли православні християни відзначали свято Успіння Пресвятої Богородиці за юліанським календарем, у Каїрі на цвинтарі монастиря святого Георгія відбулось урочисте відкриття пам'ятного знака – хреста з меморіальною табличкою на вшанування

пам'яті А. Покровського. У церемонії взяли участь Блаженніший Папа і Патріарх Олександрійський та всієї Африки Феодор II і настоятель монастиря св. Георгія в Каїрі Високопреосвященний Архімандрит Дамаскінос Аль-Азраї, які того дня відслужили урочисту літургію. Також були присутні посол України в Єгипті Є. Микитенко, інші українські дипломати, представники української і грецької громад Єгипту та запрошені єгипетські громадяни [4].

«Розроблення й впровадження програми розбудови українського державного флоту, заснування штабу флоту в Одесі, створення бригади мінних тральщиків та очищення Чорного моря від мін, повернення українських кораблів, захоплених німецьким та австро-угорським командуванням, створення Корпусу морської берегової охорони – це ще не весь здобуток Андрія Покровського», – сказала під час цього заходу українська науковиця, членкиня Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин Л. Левченко [4].

Отже, хоча сьогодні вже є окремі наукові праці, присвячені життю й діяльності адмірала А. Покровського, ще багато сторінок його біографії залишаються маловідомими, а то й невідомими. Це стосується насамперед деяких моментів діяльності адмірала під час антигетьманського повстання, його позиції після перемоги Директорії УНР, життя на чужині та взаємовідносин з представниками російської білої еміграції. Хочемо зазначити, що хоча А. Покровський з кінця 1918 р. і відійшов від організованого українського національно-визвольного руху, він не став прихильником ідей «єдиной и неделимой России», а його зв'язки з представниками білого

руху мали особистий характер і стосувалися насамперед зустрічей-спогадів про службу на російському імператорському флоті до початку 1917 р.

Внесок адмірала А. Покровського в створення та розбудову українського військово-морського флоту в Криму та на Півдні України у 1917–1918 рр. є великим і багатогранним, а його пам'ять ще й досі не увічнена. Це необхідно змінювати.

До сьогодні є невідомою дата смерті адмірала. На меморіальній таблиці, встановленій на цвинтарі монастиря св. Георгія в Каїрі, значиться тільки рік відходу А. Покровського у вічність. Можливо, подальші наукові пошуки допоможуть встановити цю прогалину.

Насамперед зазначимо, що в теперішніх умовах повномасштабної агресії путінської Росії проти України досвід наших попередників, у т. ч. і А. Покровського, з організації національно-державного і військового життя сприятиме збереженню державотворчих традицій нашого народу та слугуватиме зміцненню власної самосвідомості військово-службовців українських збройних формувань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрій Георгійович Покровський: біографія. URL: <http://www.people.su/ua/88290> (дата звернення: 19.03.2022).
2. Беляков В. В. Российский некрополь в Египте. Москва: Гуманитарий, 2001. 56 с.
3. Вице-адмирал Андрей Георгиевич Покровский. *Морской журнал*. Ежемесячное издание кают-компании в Праге. 1935. № 6 (90). Июнь. С. 5–6.
4. В Каїрі встановили пам'ятний хрест на честь українського адмірала. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3091074-v-kairi-vstanovili-pamatnij-hrest-na-cest>

ukrainskogo-admirala.html (дата звернення: 01.05.2022).

5. Гаврилов С. Первый адмирал последнего гетмана. *Южная правда*. 2019. № 82 (24010). 31 октября.

6. Гай-Нижник П. Чорноморський флот і українське державотворення 1917–1918 років (До історії створення Військово-Морських Сил України). *Військовий музей: науково-методичний збірник*. Київ: Центральний музей Збройних сил України, 2006. Вип. 7. С. 37–46.

7. Гриценко І. Український Державний Флот в 1917–1919 рр.: історія його становлення, військово-політичної боротьби та занепаду. Київ: Видавець Олег Філюк, 2015. 232 с.: іл.

8. Данілов А. Український флот: біля джерел відродження. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. 600 с.: іл.

9. Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань. Біограми генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття. Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 1995. 283 с.

10. Кравцевич В. Украинский державный флот: очерки. Киев: Край, 1992. 173 с.: илл.

11. Левченко Л. Чорноморський центральний військово-морський архів (1734–1934). Дослідження. Документи. Склад фондів: реконструкція. Миколаїв: Іліон, 2018. 660 с.

12. Литвин М., Науменко К. Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірала / Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України. Львів; Харків: Видавництво «САГА», 2007. 244 с.

13. Литвин С. Х., Лубенець А. В. Історичні передумови українізації Чорноморського флоту після Лютневої революції 1917 р. *Збірник наукових праць Військово-гуманітарного інституту Національної академії оборони України*. Київ, 2002. № 3.

14. Лубенець А. Створення управлінського апарату та забезпечення корабельним

складом українського флоту в добу Гетьманату Павла Скоропадського. *Морська держава*. 2005. № 1 (13).

15. Лубенець А. В. Творення українського військового флоту в добу Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.): автореф. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 20.02.22 / Національна академія оборони України. Київ, 2002. 17 с.

16. Лубенець А. В. Українізація Чорноморського флоту в добу Центральної Ради. *Розбудова Українського військового флоту (березень 1917 – квітень 1918 рр.): збірник документів*. Севастополь: Севастопольський військово-морський інститут, 2007. 135 с.

17. Мамчак М. Флотоводці України. Снятин: Прут-Принт, 2005. 130 с.

18. Мамчак М. Чорноморський флот. Курсом до України. Севастополь: Видавництво «Просвіта», 2013. 564 с.: іл.

19. Мустафін В. Вице-адмірал А. Покровський (к 50-летию службы в офицерских чинах). *Часовой*. 1932. № 93. С. 16.

20. Науменко К. Є. Покровський Андрій Георгійович. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та інші; Інститут історії України НАН України*. Київ: Наукова думка, 2011. Т. 8: Па–Прик. С. 319.

21. Некрасов Г. М. У врат Царьграда: боевые действия Черноморского флота в войне 1914–1917 гг. Санкт-Петербург: Стелла, 2002. 255 с.

22. П. В. Из жизни морских организаций. *Морской журнал: Ежемесячное издание кают-компании в Праге*. 1939. № 1 (133). Январь. С. 3.

23. Печенюк І. Адмірал Андрій Покровський: будівничий національного флоту Української держави (до 150-річчя з дня народження). *Воєнна історія*. 2012. № 2 (62). С. 101–109.

24. Пиріг Р. Військова еліта Української Держави: еволюція політичних лояльностей. *Український історичний журнал*. 2018. № 4. С. 46–67.

25. Покровский Андрей Георгиевич: материал из свободной энциклопедии – Википедии.

URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 27.04.2022).

26. Покровський Андрій Георгійович: матеріал із вільної енциклопедії – Вікіпедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 24.02.2022).

27. Смирнов А. С. Проект «Україна», или Звездный год гетмана Скоропадского. Москва: Алгоритм, 2008. 384 с.

28. Тинченко Я. Військово-морські сили України. 1917–1921: науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2012. 116 с.: іл.

29. Христенко В. Вице-адмирал А. Г. Покровский (1862–1944). *Литературный Николаев*: міжнародний літературно-художественний інтернет-журнал. Спеціальні випуски журналу: Николаевские адмиралы. 2018. Ч. 12 (II). Июль–октябрь. URL: <http://litnik.org/> (дата звернення: 31.03.2022).

30. Шрамченко С. Командування Українською Державною флотом в рр. 1918–1920. *Табора*. Варшава, 1933. Ч. 18.

31. Шрамченко С. Нарис подій в Українській Чорноморській флотії в рр. 1918–1920. *Табора*. Варшава, 1928. Ч. 12.

REFERENCES

1. *Andrii Heorhiiiovych Pokrovskiy: biography*. [online] Available at: <http://www.people.su/ua/88290> [Accessed 19 March 2022]. [in Ukr.]

2. BELIAKOV, V. (2001). *Russian necropolis in Egypt*. Moskva: Gumanitarii, 56 p. [in Rus.].

3. Vice Admiral Andrei Georgievich Pokrovsky (1935). *Morskoi zhurnal* (Sea journal), №6(90), June. Pp. 5–6. [in Rus.].

4. *A memorial cross in honor of the Ukrainian admiral has been erected in Cairo*. [online] Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3091074-v-kairi-vstanovili-pamatnij-hrest-na-cest-ukrainskogo-admirala.html> [Accessed 1 May 2022]. [in Ukr.].

5. HAVRILOV, S. (2019). First admiral of the last hetman. *Yuzhnaia pravda* (South Truth), № 82(24010), 31 October. [in Rus.].

6. HAI-NYZHNYK, P. (2006). Black Sea Fleet and Ukrainian state formation of 1917–1918 (To the history of creation of the Naval

Forces of Ukraine). *Viiskovy muzei: naukovometodychnyi zbirnyk* (Military Museum). Kyiv: Central Museum of Ukrainian Military Forces. Vol. 7. Pp. 37–46. [in Ukr.].

7. HRYTSENKO, I. (2015). *Ukrainian State Navy in 1917–1919: history of its formation, military-political struggle and decline*. Kyiv: Publisher Oleh Filiuk, 232 p. [in Ukr.].

8. DANILOV, A. (2000). *Ukrainian fleet: near the sources of revival*. Kyiv: Olena Teliha Publishing House, 600 p. [in Ukr.].

9. KOLIANCHUK, O., LYTVYN, M., NAUMENKO, K. (1995). *Generality of Ukrainian liberation struggles. Biographies of generals and admirals of Ukrainian military formations of the first half of the 20th century*. Lviv: I. Krypiakevych Ukrainian Studies Institute of NAS of Ukraine, 283 p. [in Ukr.].

10. KRAVTSEVYCH, V. (1992). *Ukrainian sovereign fleet: essays*. Kyiv: Krai, 173 p. [in Rus.].

11. LEVCHENKO, L. (2018). *Black Sea Central Naval Archive (1734–1934). Research. Documents. Composition of funds: reconstruction*. Mykolaiv: Ilion, 660 p. [in Ukr.].

12. LYTVYN, M., NAUMENKO, K. (2007). *Armed Forces of Ukraine of the first half of the twentieth century. Generals and Admirals*. Lviv; Kharkiv: Publishing House "SAHA", 244 p. [in Ukr.].

13. LYTVYN, S., LUBENETS, A. (2002). Historical preconditions for the Ukrainianization of the Black Sea Fleet after the February Revolution of 1917. *Zbirnyk naukovykh prats Viiskovo-humanitarnoho instytutu Natsionalnoi akademii oborony Ukrainy* (Collected Research Papers of the Military Humanitarian Institute of National Academy of Defence of Ukraine). Kyiv, № 3. [in Ukr.].

14. LUBENETS, A. (2005). Creation of the administrative apparatus and ship supply at the Ukrainian fleet during the time of the Hetmanate of Pavlo Skoropadskiy. *Morska derzhava* (Sea state), № 1(13). [in Ukr.].

15. LUBENETS, A. (2002). Establishment of the Ukrainian Navy during the Central Rada (March 1917 – April 1918): [Abstract of Thesis for Candidate of Sciences degree in History.

Specialty 20.02.22]. Kyiv: National Academy of Defence of Ukraine, 17 p. [in Ukr.].

16. LUBENETS, A. (2007). Ukrainization of the Black Sea Fleet in the days of the Central Council. *Development of the Ukrainian Navy (March 1917 – April 1918): Collection of documents*. Sevastopol: Sevastopol navy institute, 135 p. [in Ukr.].

17. MAMCHAK, M. (2005). *Fleet commanders of Ukraine*. Sniatyn: Prut-Prynt, 130 p. [in Ukr.].

18. MAMCHAK, M. (2013). *Black Sea Fleet. Course to Ukraine*. Sevastopol: Publishing House 'Prosvita', 564 p. [in Ukr.].

19. MUSTAFIN, V. (1932) Vice Admiral A. Pokrovsky (on the occasion of the 50th anniversary of service in the officer ranks). *Chasovoi*. № 93, p. 16. [in Rus.].

20. NAUMENKO, K. (2011). Pokrovsky Andrey Georgievich. In: SMOLII, V. ed. et al. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Encyclopedia of the History of Ukraine). Kyiv: Naukova dumka, vol. 8: Pa-Pryk, p. 319. [in Ukr.].

21. NEKRASOV, H. (2002). *At the gates of Constantinople: the fighting of the Black Sea Fleet in the war of 1914–1917*. Sankt-Peterburg: Stella, 255 p. [in Rus.].

22. P. V. *From the life of maritime organizations* (1939). *Morskoi zhurnal* (Sea journal), № 1(133), January, p. 3. [in Rus.].

23. PECHENIUK, I. (2012). Admiral Andriy Pokrovsky: builder of the national fleet

of the Ukrainian state (to the 150th anniversary of his birth). *Voienna istoriia* (Military History), № 2(62), pp. 101–109. [in Ukr.].

24. PYRIH, R. (2018). The military elite of the Ukrainian state: the evolution of political loyalties. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* (Ukrainian Historical Journal), № 4, pp. 46–67. [in Ukr.].

25. Pokrovsky Andrey Georgiievich. [online] *Wikipedia*. Available at: <http://ru.wikipedia.org/wiki/> [Accessed 27 April 2022]. [in Rus.].

26. Pokrovskyi Andrii Georgiiovych. [online] *Wikipedia*. Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> [Accessed 24 February 2022] [in Ukr.].

27. SMYRNOV, A. (2008). *Project «Ukraine», or Hetman Skoropadsky's Star Year*. Moskva: Alhorytm, 384 p. [in Rus.].

28. TYNCHENKO, Ya. (2012). *Ukrainian Navy. 1917–1921: popular science publication*. Kyiv: Tempora, 116 p.. [in Ukr.].

29. KHRYSTENKO, V. (2018). Vice Admiral A. G. Pokrovsky (1862–1944). [online] *Literaturnyi Nikolaiev* (Literary Mykolaiv). Vol. 12(P), July–October. Available at: <http://litnik.org/> [Accessed 31 March 2022]. [in Rus.].

30. SHRAMCHENKO, S. (1933). Commanding of the Ukrainian State Fleet in 1918–1920. *Tabor*. Warshava, vol. 18. [in Ukr.].

31. SHRAMCHENKO, S. (1928). Essay on the events in the Ukrainian Black Sea Fleet in 1918–1920. *Tabor*. Warshava, vol. 12. [in Ukr.].